

Nováková, Luisa

Doznívající tendence

In: Nováková, Luisa. *Proměny české pohádky : (k historii žánru ve čtyřicátých letech dvacátého století)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 142-148

ISBN 9788021050266

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104990>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DOZNÍVAJÍCÍ TENDENCE

Podobně jako ve Šnobrových sbornících *Čeští spisovatelé českým dětem* setkáváme se v celé produkci čtyřicátých let s pohádkami nezdařenými, z nichž některé napsali autoři známí a vcelku populární (nebo sice začínající, ale kritikou považovaní za příslib pro literaturu), a zejména s pohádkami, pohádkovými typy, jejichž čas v podstatě už minul a které prodlužovaly doznívající – a ne vždy nejlepší – tendence období předchozích. Jako příklad lze uvést Julii Brožovou-Malou nebo z tehdy mladých autorek Marii Holkovou.

Pohádková knížka **Marie Holkové** *Na stříbrném obláčku*⁴⁴² nepochybně není zásadním uměleckým přínosem ani neuvádí do české literatury pro děti a mládež něco zcela nového. Může však sloužit jako zajímavá a instruktivní ilustrace některých pokusů o inovaci naší pohádky v letech čtyřicátých s některými jejich klady i s hrozícími zápory, jde zkrátka o obraz doby v jejím tápání.

Autorská koncepce knihy není jednotná, šestnáct textů má, snad nezáměrně, nestejně věkové určení (od jednoduchých pohádek pro nejmenší, jako jsou třeba Jahodové království, Vojtíkova koloběžka, Vločka, Plačící slunce, O prolhaném Frantíkovi aj., po příběhy náročnější – O veselém pěvci, Černá paní atd.).

U Holkové nejde o knížku v pravém slova smyslu lyrickou – nalézáme zde však výrazný sklon k lyrizaci. Nejde o text, jež by bylo lze zařadit do „učitelské“, školsky moralizující linie – tendence k výchovnosti a moralizování jsou přesto silné. V některých číslech využívá Holková tradice lidové pohádky a přetavuje její klasické schéma po svém – přesto by knihu jako celek bylo obtížné řadit ke knihám autorů čerpajících promyšleně z folklorního dědictví. Nemáme před sebou ani knížku pohádek humorných, ačkoli právě humor je jedním z kladů textu a nalézáme jej v nejzdařilejších číslech knihy.

Stojíme tedy u Holkové před jakousi dobovou směsí, v níž se střetají jak dožívající tendence, tak tendence progresivní a skutečně ukazující k obrodě české autorské pohádky.

Marie Holková, zvláště v číslech náročnějších, směřuje k pohádce poetické. Dlužno dodat, že mluvíme-li o vyšší náročnosti těchto jejích poeticky laděných pohádek, spočívá jejich náročnost často právě přímo v typu poetiky. Pro dětského čtenáře je mnohdy nesrozumitelná, umělá, užívaná metaforika odtažitá – za příklad může sloužit už první text knihy *Stříbrný obláček*: „*Vstal, sňal své srdce ze stříbrné pavučiny a položil je*

⁴⁴² HOLKOVÁ, M. *Na stříbrném obláčku*. Červený Kostelec: Josef Doležal, 1943.

na postel. / Ale ukázalo se, že kouzelníkovo srdce je větší nežli postel. Bylo modré jako nebe a na tom nebi se bílá postel změnila ve stříbrný obláček [...] ⁴⁴³

Vyspělejšímú čtenáři, který by byl schopen se s náročnou metaforickou Marie Holkové vypořádat úspěšně, vzdaluje však knihu autorčina nejednou primitivní symbolika, využívající zažitých klišé.

Stejně jako velké množství současníků-autorů pro děti nadužívá Marie Holková zdrobnělin, občas se navíc ocitá až na hranici kýče a má i sklon k přílišné sentimentalitě.

Jazykově je Marie Holková tu a tam neústrojně knižní. A ne vždy si je zcela vědoma toho, jak chápe slova dítě, jaké představy v něm ten který výraz vyvolává (nazývá-li například v pohádce O veselém pěvci hlavního hrdinu – mladého truvéra „hezkým hochem“).

Výše zmíněná snaha pomocí pohádky vychovávat a poučovat znamená u Holkové zhusta zároveň moralizovat, a to tak, že se někdy bezděčně vrací až k postupům školské povídky devatenáctého století. (Příkladem jakési „pedagogické vsuvky“ může být třeba citace z pohádky Jahodové království: „*Pohleď, ta jahoda má nohy, ‘ usoudila Věrka. / Pavlík se rozzlobil: ‘Nikdy jsme se ve škole neučili, že by měly jahody nohy. To by přece pan učitel věděl, ne? Tén ví všechno. ‘*“⁴⁴⁴ Aj.)

Zajímavé je, že typické morality – O prolhaném Frantíkovi a Vojtíkova koloběžka – dokázala autorka zvládnout lépe, než by bylo možno očekávat podle „výchovných pasáží“ v pohádkách jiných. Mají totiž dětmi akceptovatelný, neotřelý nápad – a navíc je Vojtíkova koloběžka odlehčena humorem.

Snaha o využití soudobých reálií v pohádce, modernizace prostoru imaginativního světa – třeba v pohádce Vločka aj. – je pouze vnější (zima je zobrazována jako pohledná lyžařka v sportovním oblečku podle poslední módy apod.). Tento přístup však neodpovídal autorčinu naturelu, texty opřené o tradiční obraz pohádkového světa jsou zdařilejší.

Vedle očividných nedostatků autorčiny práce ovšem nalezneme i pozitivní.

Zaprve její knížka *Na stříbrném obláčku* představuje výsledek poctivého úsilí o neotřelé využití již známých, někdy tradičních motivů a schémat. Jazykově a stylisticky nelze autorce upřít jistou kultivovanost. Jindy projevila rovněž smysl pro poezii. A rozhodně se pokouší o něco nového – její nápady, zápletky či využití tradičních motivů mnohdy skutečně nové jsou.

Smysl pro humor a hlavně jeho zdařilé zapojení do textu je dalším pozitivem (navíc zapojuje-li Holková humor, zpravidla se tím zároveň mírní negativa jejích textů – moralizování, sklon k sentimentu a kýči,

443 HOLKOVÁ, M. *Na stříbrném obláčku*. Stříbrný obláček, s. 8.

444 HOLKOVÁ, M. *Na stříbrném obláčku*. Jahodové království, s. 18.

nadužívání zdobnělin apod., vtipná hříčka Noční pohádka nebo pohádka O sněhulákovi se smělym nosem to mohou dokumentovat).

Kniha *Na stříbrném obláčku* ukazuje Marii Holkovou jako autorku se stěží zpochybnitelným tvůrčím talentem.⁴⁴⁵ Zároveň však ilustruje úskalí celé její tvorby: nedostatek tvůrčí sebekázně, koncepce a řádu. A zřejmě také vnitřní spjitost s překonanými pohádkářskými postupy.

Autorská nápaditost, smysl pro stavbu příběhu a pro humor však naznačovaly mnohé možnosti, které ovšem zůstaly nevyužity. Snad i proto, že Holková po roce 1948 patřila k těm, kteří se octli z politických důvodů v naprosté tvůrčí izolaci.

V letech čtyřicátých se stávají součástí pohádkové literatury rovněž nové knihy autorky starší generace **Julie Brožové-Malé**, která vydala sedm pohádkových publikací během let dvacátých a třicátých a v první polovině let čtyřicátých k nim přidává *Štědrovečerní pohádky*⁴⁴⁶, *Pohádky z údolí královny snů*⁴⁴⁷ a *Duhový kruh*.⁴⁴⁸

Dílo Julie Brožové-Malé, představované například naposled jmenovaným souborem pohádek *Duhový kruh*⁴⁴⁹, reprezentuje v literatuře pro děti své doby doznívající typ četby. Ve dvaceti číslech *Duhového kruhu* můžeme vysledovat mnohé zastaralé postupy, odkazující k lidové próze devatenáctého století a k poklesléjší vrstvě dětské literatury, modernímu směřování a principům tvorby pro mládež se přičítají.

Její text je formálně na slušné úrovni, byť leckde knižní. Zároveň však trpí jazykovými banalitami, banalitami vyjádření, metafor. Nalézt pro toto tvrzení podklady není příliš složité:

„Byl máj, vysoko v korunách stromů hráli ptáci na flétny a šalmaje, kukačka odpočítávala lidem roky štěstí a života.“⁴⁵⁰ Nebo: „Domov byl jako tichý přístav, kam se schovávají lodi a lodičky před bouřemi a nebezpečím. [...] Z očí a tváře svítilo tolik lásky, že se maminka podobala světlému slunečnímu paprsku. [...] Nebem pokojně putovaly hvězdy, bylo jich jako kvítí v přírodě [...]“⁴⁵¹ A jinde zase: „Opravdu, na nebi nic nového, vše jako jindy, stará věčná krása, která bude do konce světa těšit lidská srdce a zvedat je z prachu starostí a trampot.“⁴⁵² Nebo dále: „[...] chalupou proběhne někdy s výskáním růžové dítě

445 Pochvalného zhodnocení se dostalo autorce také třeba v Pazourkové *Přítomnosti české literatury pro mládež* (viz s. 77), zde ovšem za příběh s dívčí hrdinkou *Děvoče z tichého městečka*.

446 BROŽOVÁ-MALÁ, J. *Štědrovečerní pohádky*. Praha: Edvard Fastr, 1941.

447 BROŽOVÁ-MALÁ, J. *Pohádky z údolí královny snů*. Praha: Vladimír Orel, 1942. (Sedmý svazek knihovny Ohníčky mládí.)

448 V pozdějších letech následuje ještě převyprávění pohádek ruských *O neústupné hoře, o řece Divoké a ptáku Velikánu* (1952) a nakonec v roce 1970 *Marcipánek*.

449 BROŽOVÁ-MALÁ, J. *Duhový kruh*. Praha: E. Weinfurtr, 1944.

450 BROŽOVÁ-MALÁ, J. *Duhový kruh*. Ocún-Naháček, s. 58.

451 Tamtéž. Pohádka o jedné mamince, s. 81.

452 Tamtéž. Pohádka z Petřína, s. 118.

s veselými očima a křikne na Floriána: „Jsem tvoje mládí, mistře Floriáne!“⁴⁵³ A nakonec ještě jeden příklad: „Obláčku, tuláčku, zanes mne na zem. Chci se tam dole chvíli radovat s mikulášskou výpravou!“ // *Kdopak by odolal dětskému hlasu, zvonícímu jako zlatá rolnička?*⁴⁵⁴ Nezdařená jsou i uměle dětem přizpůsobovaná, často zdrobněná, jména mnoha postav – polštář Bucánek, psi Mišulka nebo Rafik apod.

V *Duhovém kruhu* představuje autorka soubor pohádek autorských, často využívá alespoň částečně i postupy povídkové, některé pohádky jsou například „realisticky“ rámcovány, pohádka je vyprávěním ve vyprávění, hrdinovi se zdá apod.⁴⁵⁵

Jeich vyznění je nepokrytě moralistní. Příběhy *Duhového kruhu* zpravidla ilustrují některou tezi a sledují především výchovné cíle. Kromě pohádek vysloveně mravoličných, které tvoří přes polovinu knížky (o mnohém vypovídají už některé názvy jako Radkovo zmoudření, Pyšné střevíčky, Nespokojený polštárek, Neposlušná Minda nebo Zvědavá a prostořeká), zařadila Brožová-Malá do *Duhového kruhu* rovněž texty, v nichž se nezastřená výchovnost projevuje spíše v jednotlivostech, teze, a to dosti průhledná, však nechybí nikdy (snad až na hříčku Noční výlet). Mnohé z pohádek této méně moralistní části knihy však trpí sklonem k nezdravé sentimentalitě.

Přiblížení příběhu dětem (zde předškolního a mladšího školního věku) a zvýšení jeho výchovného účinku je dosahováno také hojným využitím dětských postav – ve většině čísel jsou zároveň postavami hlavními. Vedle nich se objevují postavy dětem blízké, či domněle blízké (polštárek, koťátko, oblíbení skřítci atd.). Klíčová je postava matky, již autorka uvádí na scénu, alespoň letmo, v naprosté většině textů, jeden je pak matce věnován zcela. Pojetí mateřské lásky je sentimentalizované, doslova kalendářové⁴⁵⁶.

Pokleslá sentimentalita se ovšem nepojí pouze s postavou matky, rovněž s postavami chudých dětí, sirotků (oblíbených hrdinů literatury pro děti ve století devatenáctém), starého opuštěného člověka (v pohádce *Dřevěná panenka*). Sociální citění, soucit s chudými dětmi je přitom touto umělecky nezvládnutou sentimentalitou až degradován (pohádky mají mnohde charakter jakési útěšlivé četby pro chudé, nepřiliš šťastné děti).⁴⁵⁷

453 Tamtéž. *Dřevěná panenka*, s. 144.

454 Tamtéž. *Mikulášova klouzačka*, s. 130.

455 Viz např. *Stará pohádka*, *Pohádka z výměnku*.

456 Srov. *Pohádka o mamince*.

457 „*Cupal k paní, zatukal jí prstíčkem na čelo a řekl tiše slovo, které jako zlatý klíč otevírá srdce: m a m i n k o !*

*Paní zvedla hlavu, smutné oči zaplanuly radostí, bílé ruce sevřely andělíčka v náruči. [...] Andělíček slyšel, jak se jí v hrudi srdce třepalo velikým štěstím. Umyla mu špinavé ručičky a zaprašné nožky, růžový obličej a modré oči.“ (Tamtéž. *Andělíček z Lorety*, s. 109.)*

Antikvovanost textu se ještě zvyšuje tehdy, když se autorka obrací k venkovu. Je to venkov, který už dítě let čtyřicátých nemohlo znát, venkov autorčina mládí. Brožová-Malá tady podlehla nejspíše generačnímu vidění, ale v některých číslech pravděpodobně také vlivu pohádky lidové (potažmo jejích literárních adaptací), z jejíž motiviky a postupů v *Duhovém kruhu* občas přímo těží.

O antikvovanosti prostoru a času nelze mluvit u pohádek pražských, o pražských památkách.

Zapojila-li autorka výrazněji moderní prvek (nebeský autobus, nebeský telefon atd.), nebývá to většinou zapojení ústrojně a takovýto pokus o modernizaci se zdá být velmi povrchní. Nepříliš zdařilý byl i pokus vtělit do autorské pohádky téma střetu pohádkovosti – čar – a technického pokroku (Poslední proměna kouzelníka Čaramára).

Účelům moralistním bylo v *Duhovém kruhu* podřízeno opravdu vše. Autorka ani mnoho nedbala na dílčí pravdivost či na logiku. Například ve Štědrém večeru spí zajíc v pelíšku pod zemí, v Turkovi dokonce vyzývá socha z Karlova mostu vrabce, aby sezobl myšku a tím se posílil, v téže pohádce se mísí tvrzení o tom, že se děj odehrává velice dávno, s některými reáliemi dobové Prahy, podobná časová nejasnost se pak objeví i jinde, třeba v pohádce Ocún – Naháček atd.

Julie Brožová-Malá těžila v *Duhovém kruhu* ze svých zkušeností s literární pohádkou a zařadila do textů rovněž motivy folklorní. Je to výrazné zvláště u motivů legendistických – velmi volným zpracováním lidové látky je Ocún – Naháček (zároveň reprezentující dodnes oblíbený typ na pomezí autorské pohádky a etiologické pověsti), v nezávazné, humorně laděné Mikulášově klouzačce okrajově zazní pozměněná a parafrázovaná legenda o vzniku slziček Panny Marie.⁴⁵⁸

Srovnáme-li *Duhový kruh* s pohádkami Marie Holkové, nalezneme mnohé podobné nedostatky, ale zatímco Holková očividně hledala možnosti nové pohádky, texty Julie Brožové-Malé východiska do budoucnosti ve čtyřicátých letech už neukazovaly.⁴⁵⁹

458 Mikulášova klouzačka jako celek je však zároveň důkazem toho, jak málo si byla autorka vědoma podstaty lidové legendy, smyslu její výpovědi. Postup, jímž ji přetavuje do pohádky, je postupem banalizace, nepochybně nechtěné, legendistických – a vůbec náboženských – látek (příkladem zde může být i její práce s náboženskými prvky v *Andělíčkově z Lorety*).

459 *Duhový kruh* lze považovat v jistém slova smyslu za reprezentativní ukázkou z pohádkářského díla Brožové-Malé v letech čtyřicátých, její další knihy z tohoto období jen potvrzují výše zmíněné charakteristiky, mohou dodat další příklady. Platí to o *Štědrovečerních pohádkách* i o *Pohádkách z údolí královny snů*. Třebaže koncentrace vyslovené výchovných pohádek je v těchto dvou knihách menší než v *Duhovém kruhu* – a naopak zvláště *Štědrovečerní pohádky* obsahují několik pohádek zvířecích, které patří v rámci díla Julie Brožové-Malé k tomu nejlepšímu –, nezdravému sentimentu se autorka opět nevyhnula (a to včetně jeho podoby sentimentálně-náboženské – viz *Pohádky z údolí královny snů*, Kašpárkův betlém). Za vše snad jednu doplňující citaci:

Do kontextu pohádkové literatury let čtyřicátých nově vstupuje také **Olga Scheinpflugová** vydáním své knížky *Pohádky z tohoto i onoho světa*⁴⁶⁰, které velice vstřícně přijímá například Antonín Gála ve sborníku *Literatura pro mládež 1940*⁴⁶¹. Dvanáct autorských pohádek této knížky mnohdy nepostrádá dobré, neotřelé výchozí i dílčí nápady, smysl pro humor, zároveň jsou důkazem autorské zkušenosti, kultivované práce s jazykem, schopnosti vystavět syžet nepostrádající spád ani gradaci, smyslu pro jazykovou živost a srozumitelnost.

V mnohém se Scheinpflugová blíží poetice čapkovské, jak po stránce čistě formální, jazykové, tak po stránce obsahové, myšlenkové. (To není asi překvapivé, ale zajímavé snad může být, že Čapkovu *Devatero* se dočkalo souborného knižního vydání až 1932⁴⁶², zatímco některé z textů *Pohádek z tohoto i onoho světa* Olgy Scheinpflugové je o dva roky předběhly.⁴⁶³)

Nejlepší je Scheinpflugová tam, kde se jí podařilo nejvíce přiblížit prostému, ale poezí prodchnutému duchu lidové legendistické pohádky (jako v některých pasážích textů O spaseném hasiči nebo O pantátovi Hulilovi). Celkově však pohádky Olgy Scheinpflugové výrazně nepřispívají k vývoji české autorské pohádky, jde spíše o ukázkou nadprůměrně napsané dobové četby. Zvláště v kontextu let čtyřicátých se zvýrazňují jejich problematické rysy – sklon k módním klišé, v literatuře první republiky velmi oblíbenému a do čtyřicátých let přežívajícímu zpohádkovému povídání o nebeské říši s dobráckým stařečkem v roli Boha a neposednými andělíčky, jejichž obraz je zahalen do až barvotiskového oparu. (V pohádce O neposlušném andělíčkově nebo O pilinovém panáčkovi se nebezpečně blíží kýč: „Po ulicích chodily děti v bílých kožíškách i v roztrhaných šatech a dívaly se do výkladů roztouženými očima. Andělíci z nebe se také dívali do výkladů a dětem do srdcí a zapisovali různými prstíčky jejich přání do bílých notýsků s nebeskou hvězdou, aby vyplnili přání, až přijde Štědrý večer.“⁴⁶⁴) V případě Scheinpflugové je tento barvotiskový opar v rámci celé knihy mírně vyvažován pohádkami s tematikou čertovskou. Oproti jiným autorům, kteří se podobnou tematikou zabývali, např. Julii Brožové-Malé, je však práce Olgy Scheinpflugové

„Konečně jsi mne našel, Honzíku. Jsem tvůj domov, tvá rodná země, jsem tvoje největší štěstí.“ (BROŽOVÁ-MALÁ, J. *Pohádky z údolí královny snů*. Jak Honzíček štěstí našel, s. 90.)

460 SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Pohádky z tohoto i onoho světa*. Praha: Fr. Borový, 1940.

461 GÁLA, A. *Knihy pro nejmenší čtenáře*. In *Literatura pro mládež 1940*. Brno: Společnost pedagogického musea, 1941, s. 34.

462 To však přirozeně zdaleka není rok vzniku pohádek Karla Čapka, ty vycházely postupně už od roku 1918, většinou v *Lidových novinách*.

463 Na Vánoce 1930 v Praze, jako třetí svazek edice Aventinum dětem, vyšly *Pohádky z tohoto světa*. V tomto sborníku osmi textů Olgy Scheinpflugové nalezneme čtyři, které se posléze staly součástí *Pohádek z tohoto i onoho světa* vydaných o deset let později. (Jde o pohádky O mamčině knoflíčku, O spaseném hasiči, O ponocném Javůrkovi a Pohádka o chlapci, který hledal Pána Boha.) Autorka přitom pro nové vydání staré texty neupravovala. Přesto se stylisticky ani obsahově z novějšího souboru nevymykají. Obě knihy spojené mimo jiné podobným názvem představují také Olgu Scheinpflugovou víceméně stejně: jako autorku, jejíž pohádkářské dílo typově spadá přibližně do let dvacátých. Ve vývojovém kontextu tohoto ranějšího období mají její pohádky z hlediska literární historie mnohem důležitější postavení, než tomu mohlo být a bylo v kontextu roku 1940.

464 SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Pohádky z tohoto i onoho světa*. O pilinovém panáčkovi, s. 141.

prokazatelně zdařilejší, osobitější a méně konvenční, ozvláštňena jak bližším dotykem s lidovou tradicí (oslabovanou někdy nedostatečným pochopením nebo akceptováním rytmu a řádu venkovského života – např. v pohádce O mlsném Vaškovi), tak čapkovským pojetím, specificky zesvětšujícíím náboženské motivy⁴⁶⁵.

Texty Olgy Scheinpflugové jsou bohužel v naprosté většině vystavěny kolem vybrané výchovné či poučovatské teze, která je často vyslovena explicitně, a nebývá vždy důsledně vyvozována z děje nebo charakteristik postav. („*Pochopil konečně, že každý musí být takový, jak byl stvořen, aby mohl konat svoje poslání.*“⁴⁶⁶ Nebo: „*Protože však, děti, přílišná krása lidi kazí, zkazila i Věru.*“⁴⁶⁷ Anebo: „*Každý člověk musí mít v sobě nějaké nadšení, ať pro dobro nebo pro legraci, protože bez toho by byl život docela obyčejná a nezábavná věc.*“⁴⁶⁸) Rysy nedostatečné promyšlenosti autorského přístupu k pohádkovému žánru a jeho problémům ve vztahu k dětskému čtenáři (nelogičnosti nebo zbytečné drastické motivy – ty například v závěru pohádky O zelených vlasech) se objevují sice sporadicky, zato v dosti výrazné podobě.

465 Nebo možná „pojetím školy *Lidových novin*“.

466 SCHEINPFLUGOVÁ, O. *Pohádky z tohoto i onoho světa*. O bílém čertovi, s. 33.

467 Tamtéž. O zelených vlasech, s. 49.

468 Tamtéž. O spaseném hasiči. s. 87.